

Szakolczai György

A washingtoni konszenzus és a posztoszocialista országok

Hozzászólás Mihályi Péter cikkéhez

E folyóirat múlt évi első számában Mihályi Péter cikket tett közzé „A „washingtoni konszenzus” jelentősége a posztoszocialista országok számára” címmel. Bár Mihályi számos kérdést tárgyal, jelen hozzászólás a cikk címében megjelölt fő kérdésre korlátozódik, tehát először a washingtoni konszenzus (a továbbiakban: Konszenzus) megfogalmazása idején fennállott történelmi helyzettel, ezt követően magával a Konszenzussal, végül pedig a Williamson és Mihályi által leírtak értékelésével foglalkozik¹.

A washingtoni konszenzus az 1973. és 1979. évi nyersolajár-emelkedés és a FED 1980. évi restriktív politikájának gyermeke, tehát gyakorlatilag egyidős a közgazdaságtudományban ekkor valósággal egyeduralmi pozícióba került neoliberális-monetarista és formális-modellezési irányzattal. Ennek ellenére megalkotása idején a lehető legprogresszívabb célt, a latin-amerikai adósságválság megoldását és a latin-amerikai országok adósságterheinek könnyítését szolgálta. A történelem furcsa fintora, hogy e konszenzus szimplifikált változata – amelytől Williamson mindig is a leghatározottabban elhatárolta magát – a legkevésbé sem progresszív célok és intézkedések megalapozására adott lehetőséget. Az egyébként közismert események az alábbiak szerint foglalhatók össze.

A nyersolajárak 1973. évi megnégyszereződését, majd 1979. évi, hasonló mértékű megnövekedését követően a fejlődő országok nem tudták kifizetni a korábbinak többszörösére nőtt olajszámlát, az olajexportáló országok pedig nem tudták felhasználni ugrásszerűen megnőtt jövedelmüket. Az egyik oldalon fellépett hiány és a másik oldalon kialakult többlet áthidalása – az akkor kialakult kifejezés és nyelvhasználat szerint a petrodollárok visszaforgatása – nagyrészt a nemzetközi bankrendszer feladata lett. Az

Szakolczai György ???

¹ Ez a cikk két előadásra is támaszkodik, és e két előadás kiegészített és aktualizált anyagának írásba foglalt változata. Az első a Budapesti Corvinus Egyetem Heller Farkas Szakkollégium által 2008. november 24-27-én megrendezett Heller Farkas Szakmai Héten tartott „A poszt-washingtoni konszenzus kritikája” című előadás, a második pedig az Általános Vállalkozási Főiskola által a Magyar Tudomány Ünnepe-n, 2009. november 10-én megrendezett „E-világi trendek. Az internet hatása a társadalomra, a gazdaságra és a politikára” című tudományos konferencia „A világválság jelenségei és következményei” című szekciójának programjában szereplő „A világválság kialakulása és a megoldás útja: a washingtoni konszenzus szerepe és korrekciója” című előadás. A szerző ezúton köszöni meg – a szokásos fenntartásokkal – Csaba Lászlónak és Györfly Dórának értékes kritikai megjegyzéseiket.

olajexportáló országok óriási pénzkínálata lenyomta a kamatlábakat, a pénzkínálat növekedését ugyanis nem követte a pénzkereslet hasonló mértékű növekedése, mert a nyersolajárak többszöröződésének világméretű restriktív hatása volt, és a gazdasági növekedés üteme – mindenhol visszaesett. Ez – amint már leírtuk – a kamatlábak csökkenéséhez vezetett.

„1973 végén a nem OPEC-tag fejlődő országok nettó külső banki devizaadóssága összesen 4,5 milliárd dollárt tett ki. 1982 végére ez a szám 145,9 milliárd lett. Ugyanebben az időszakban ezen országok nagyjából 336 milliárd dollárnyi folyófizetésimérleg-hiányt halmoztak fel: vagyis a deficitek majdhogynem felét a BIS által felügyelt bankok finanszírozták. [...] A bankoknak módjukban állt ez a nagyszabású hitelnyújtás, sőt kapva kaptak rajta. [...] Rendelkezésükre állt az egyik első jelentős (bár mai szemmel nézve meglehetősen kezdetleges) innovatív instrumentum, a váltakozó kamatlábú rulírozó hitel is. [...] A feltételekhez kötött valutaalapi és világbanki finanszírozást ekkor kezdte kiszorítani a feltétel nélküli banki hitelnyújtás. [...] Az érintettek továbbra is gyanútlanul szemlélték a nyugati kereskedelmi bankoknak a fejlődő országok finanszírozásában betöltött új szerepét. [...] Akinek volt szerencséje saját szemével látni az IMF – Világbank tárgyalások során, amint a nyugati bankárok szó szerint sorban álltak a fejlődő országok hivatalnokainak irodája előtt, az életre szóló benyomást szerezhetett arról, mit is jelent a hitelfelvevők piaca. [...] A fejlődő országok folyó fizetési mérleg pozíciója drasztikusan romlott - ez azonban még mindig viszonylag könnyen finanszírozható volt a nyugati bankoktól felvett hitelekből.” – foglalta össze *Lámfalussy (2008:22-25)*.

„1980-tól kezdve azonban megváltozott egy fontos paraméter: az amerikai monetáris politika fordulatot vett, s ennek eredményeképpen a rövid lejáratú dollárkamatlábak jelentősen megemelkedtek. [...] Ezek után már csak idő kérdése volt, hogy a piaci szereplők felismerjék a helyzet tarthatatlanságát. [Bekövetkezett a tőkemenekülés, és] és a nagy latin-amerikai országokból való tőkekiáramlás elérte a kormányok által felvett nettó külföldi hitelmennyiség felét.” (I. m.: 25-26.) „A nettó kamatterhek gyors növekedése 1980 és 1982 között jelentős szerepet játszott a külső fizetési válság kialakulásában. [...] A bankok [...] változó kamatozású rulírozó hiteleket bocsátottak ki. [...] Ez a kamatkockázat biztonságos fedezésének tűnt [...], be is vált [...], ezt a látszólagos előnyt azonban bőven ellensúlyozta a hitelkockázat növekedése: a hitelfelvevők adósságterhei ugyanis [...] az elviselhetetlenségig emelkedtek. Ahhoz hasonlíthatnánk ezt a szituációt, amikor egy ravasz ügyfél rendkívül kedvező biztosítási szerződést csikar ki a biztosítójától, amely azonban olyannyira kedvező, hogy a káresemény bekövetkezésekor rögvést csődbe is juttatja a biztosítót. Nem árt megfontolni ezt a tanulságot, különösen ma, a gombamód szaporodó fedezeti célú derivatív termékek világában.” (Uo.: 33.) Figyelemreméltó, hogy ez az előadás 1998-ban, tehát majdnem tíz évvel a legutóbbi, sőt jelenlegi pénzügyi világválság kezdete előtt hangzott el.

A kamatlábak terén bekövetkezett fordulatról és ennek hatásairól részletesen ír *Samuelson és Nordhaus (2000)* is. A Nobel-díjas *Edmund S. Phelps* és mások, így *Joan Robinson* érvelése szerint a reálkamatláb elméletileg optimálisnak tekinthető értéke – az „aranykori növekedési pályának” megfelelő érték – megegyezik a növekedési ütemmel. Az 1959-1973 közti években ez a feltétel hozzávetőlegesen teljesült. Az ezt követő években a reálkamatláb zérus vagy negatív volt, annak folytán, hogy a pénzpiacokon, amint ezt már leírtuk, nagy kínálati többlet alakult ki. Ez a megfontolás 1980 után is az akkori ténylegesnél alacsonyabb, az „aranykorinak” megfelelő kamatlábat tett volna szükségessé, a FED restriktív politikája folytán viszont a kamatlábak ugrásszerűen nőttek, az „aranykori”

érték többszörösére, ugyanis a növekedési ütem visszaesett, és az „aranykori” érték alig lett volna több zérusnál.

Ennek a változásnak az Egyesült Államok gazdaságára gyakorolt hatását ugyancsak Samuelson és Nordhaus mutatja be. Számításaik szerint az infláció tehetetlenségi rátájának 5%-os csökkentése az 1979-es mintegy 9 százalékról az 1984-es 4 százalékra, 1 500 milliárd dollárba került. Arra a következtetésre jutnak, hogy „alacsony költségű” antiinflációs politikára van szükség (*Samuelson – Nordhaus 2000:579*), illetve hogy „a modern makroökómia legsürgősebb feladatai közé tartozik annak a *kegyetlen dilemmának* (kiemelés tőlem: Sz. Gy.) a feloldása, hogy az inflációt jelenleg csak magas munkanélküliség árán tudjuk megfékezni” (*Samuelson – Nordhaus 2000:580*).

Amit eddig tárgyaltunk, az csupán az amerikai restriktív pénzügyi politikának az Egyesült Államokra gyakorolt hatása, és most jutunk e cikk tulajdonképpeni problémaköréhez, a fejlődő országokra, elsősorban Latin-Amerikára (és Magyarországra is) gyakorolt hatáshoz és a Konszenzushoz. Az Egyesült Államokban bekövetkezett, illetve a FED restriktív politikája által tudatosan kiváltott kamatláb-növekedést természetesen kamatláb-növekedés követte az egész világon, elsősorban az Egyesült Államokkal a legszorosabb gazdasági kapcsolatban álló Latin-Amerikában. Az első valódi válság Mexikóban robbant ki 1982. augusztus elején, s szinte azonnal áterjedt Brazíliára – e két ország együtt Latin-Amerika kétharmada –, innen pedig Latin-Amerika szinte valamennyi országára. Bekövetkezett az e világrész „elveszett évtizede”, amikor a reális nemzeti jövedelem nem vagy alig – évi 1%-kal – nőtt, az egy főre jutó reális nemzeti jövedelem pedig csökkent. Latin-Amerika helyzete tarthatatlanná vált, gazdasági, társadalmi és politikai szempontból egyaránt. A helyzet tarthatatlanságát fokozta az Egyesült Államok egész bankrendszerének e válságnak való kitettsége (*exposure*). E bankok latin-amerikai adósságainak összege messze meghaladta alaptőkéjüket, és ezért a latin-amerikai országok egyértelmű és végérvényes fizetéseképtelensége összeomlásba rántotta volna az Egyesült Államok egész bankrendszerét ennek összes végzetes következményével együtt, vagyis az 1929-33. évihez hasonló helyzetet idézett volna elő.

Reagan idejében csak halvány kísérletek voltak ennek a problémának a kezelésére, a megoldására pedig Reagan elutasító álláspontja miatt nem volt lehetőség. A Reagan-adminisztráció helyét átvevő Bush-kormány azonnal felismerte a helyzet tarthatatlanságát, és 1989. elején, nem sokkal hivatalba lépése után előterjesztette a Brady-tervet az adósságválság megoldására². Brady a kormány pénzügyminisztere volt, és a terv a tartozások egy részének leírását, más részének pedig kötvényekké átalakítását irányozta elő. Ez lehetővé tette a kötvényeknek a másodlagos piacon való értékesítését, és a bankok ezzel, még ha veszteség árán is, de megszabadulhattak ezektől a kétes követelésektől, ennek folytán pedig az ezekkel kapcsolatos tartalékképzési kötelezettségeiktől és helyzetük bizonytalanságától. A kötvények nagy részét maguk az adós országok vásárolhatták meg, általában jóval a névérték alatti áron, és ez lehetővé tette, hogy további adósságoktól szabaduljanak meg. A fennmaradó hiteleket első osztályú amerikai állampapírokkal fedezett kölcsönökké alakították át, ami radikális mértékben csökkentette az ezekkel kapcsolatos kamatterheket.

A terv ezért előnyös volt mind az adósok, mind a hitelezők számára: az adósok megszabadultak tartozásaik nagy részétől, és csökkent a fennmaradt tartozásuk utáni kamatfizetési kötelezettségük, a bankok pedig megszabadultak kétes követeléseiktől és

² Bővebben: Szakolczai 2005

az ezekkel járó terhektől. Mindezek ellenére ez a terv a kongresszus jelentős részének ellenállásába ütközött. „A kongresszus nagy része ellenezte a tervet, és nem volt meggyőződve arról, hogy maguk a latin-amerikai országok megtették azt, amit meg kellett tenniük a probléma megoldása érdekében. Ezek a kétségek annak ellenére merültek föl, hogy ezek az országok már a 80-as évek második felében nagymértékben módosították gazdaságpolitikájukat az Egyesült Államok és a nemzetközi pénzügyi intézmények vezető közgazdászai által kívánatosnak tekintett irányban” (Szokolczai 2005:28).

„Ilyen körülmények között került sor 1989. novemberében az Institute for International Economics szervezésében egy konferencia összehívására. Ez a konferencia határozottan progresszív cél szolgált – amennyiben szabad itt ezt az ideológiai töltetű szót használunk –, a Brady-terv elfogadtatását, ezzel a nemzetközi adósságválság megoldását, és ennek útján Latin-Amerika súlyos gazdasági problémáinak megoldását is. [...] *Williamson (1990b)* bevezető előadása mutatta be azt, amit [...] mindmáig washingtoni konszenzusnak nevezünk. Egyértelmű tehát, hogy a Konszenzus eredeti célja szerint és eredeti alakjában egyetlen régió, Latin-Amerika körülményeinek megfelelően született meg, és e régió problémáinak megoldását szolgálta. Már a konferencián fölvetődött azonban az az aggodalom, hogy ez a konszenzus ideológiává, méghozzá általános érvényre számot tartó ideológiává merevedhet. Azt, hogy a konferencia a tényleges gyakorlatot foglalta össze és Latin-Amerikára vonatkozott, a konferencia előadásait összefoglaló kötet címe mutatja a legjobban: „Latin-amerikai korrekció: mi is történt idáig?” (*Williamson 1990a*), azt pedig, hogy itt a washingtoni kormánysszervek és intézmények gondolkozásáról volt szó, *Williamson* bevezető előadásának címe: „Mit ért Washington a gazdaságpolitikai reformon?” (*Williamson 1990b*).

Ez a konferencia egészen páratlan történelmi véletlennel zárult: szinte órányi pontossággal akkor született meg, amikor Kelet-Közép-Európa politikai, társadalmi és gazdasági átalakulása megkezdődött. Arra, ami történt, és ahogy történt – egyik napról a másikra és egy csöpp vér nélkül – senki sem számított, és arról, hogy ebben a helyzetben mit kell tenni, senkinek semmiféle elgondolása sem volt. Készen volt viszont a Konszenzus és valóban az lett – noha nem erre, hanem csupán Latin-Amerika akut problémáinak megoldására szánták – a kelet-közép-európai átalakulás talán legfontosabb vezérfonala.

Elkerülhetetlenül utalnunk kell az itt felmerülő rendkívül súlyos közgazdasági, politikai és erkölcsi problémákra. A FED elvben profitorientált magánvállalkozás, amelynek részvényei ráadásul nagyrészt japán kézben vannak. Elnökét az Egyesült Államok elnöke nevezi ugyan ki, de mégsem választott tisztségviselő. Semmiféle alkotmányos felelősséggel sem tartozik a választókkal szemben, és hivatali ideje alatt senkivel szemben semmiféle beszámolási kötelezettsége sincs. Ezen elvi helyzet ellenére a FED politikája nyilván nem független az amerikai kormány politikájától. Ennek ellenére joggal vethető fel a kérdés, hogy kiterjed-e a hatásköre, illetve van-e alkotmányos felhatalmazása arra, és az infláció megengedhető mértékére vonatkozó véleménye alapján van-e joga arra, hogy válságba és munkanélküliségbe döntse az Egyesült Államokat, sőt egész Latin-Amerikát, sőt más régiókat is, és ezen felül felidézze egy 1929-33. évi általános bankválság és gazdasági összeomlás veszélyét. Intézkedéseinek az Egyesült Államok gazdaságára gyakorolt hatását *Samuelson* és *Nordhaus* számszerűsítette, a latin-amerikai országokra gyakorolt hatás számszerűsítését tudtommal senki sem kísérelte meg, de ez nem lehetett sokkal kisebb, és ehhez járulnak még a világ többi országának, köztük Magyarországnak a veszteségei. Még az a kérdés is fölvetődhet, hogy ez nem minősíthető-e az Egyesült Államok gazdasági

erőfölényével való visszaélésnek – még akkor is, ha ez az intézkedés nagymértékben járult hozzá a szovjet rendszer összeomlásához és a Kelet-Közép-Európa fölötti szovjet dominancia megszűnéséhez.

Ezt a problémát két közgazdasági megfontolás is súlyosbítja. Egyrészt az akkori világméretű inflációt nem a túlzott pénzkibocsátás vagy a munkavállalók túlzott bérigénye okozta, hanem az olajárak megemelkedése, és ezért nem állítható, hogy a pénzügyi restrikció e probléma kezelésének racionális eszköze. Az energiaárak ugrásszerű megnövekedése szükségképpen maga után vonja az összes ár megemelkedését, ha van pénzügyi restrikció, ha nincs, és csak az a probléma, hogy hogyan lehet elérni, hogy ez az elkerülhetetlen egyszeri áremelkedés ne váljon tartóssá. Másrészt a közgazdászok között általános az a vélemény, hogy az egyszámjegyű infláció, főként ha ez tehetetlenségi, vagyis előre látható mértékű, nem akadály a gazdasági növekedésnek. Ez az egész problémakör tehát még most is, harminc év elmúltával, alapos elméleti elemzést és alkalmasint újraértékelést igényel.

Megjegyzések a Konszenzus eredeti változatához

Mihályi (2009:22-23) közli a Konszenzus szövegét *Williamson (2005)* alapján, saját fordításában. A címszavakban közölt Konszenzus más időben és más helyen szereplő szövegei közti eltérés csekély, ezért ezt tekintjük a további elemzés kiindulópontjának.

Az Institute for International Economics 1989-ben rendezett konferenciáján Williamson nem csupán a Konszenzus 10 pontját adta elő, hanem értelmezte is ezeket. A konferencián elhangzottak terjedelmes kötetben jelentek meg (*Williamson 1990a*), amelynek első eleme az ezt a 10 pontot és a Williamson által hozzáfűzött kommentárokat tartalmazó előadás (*Williamson 1990b*)³. Ezek alapján egyértelműen állítható, hogy a Konszenzus távolról sem az a „liberális kiáltvány”, aminek gyakran, sőt általában beállítják; erre kérdésre visszatérünk.

(ad 1) *Költségvetési deficit*. Magát a tételt – tehát a hiány alacsony szinten tartásának követelményét – hosszas elemzés követi arról, hogy mi is a költségvetési deficit megengedhető mértéke, vitatható ugyanis, hogy a pénzügyi fegyelem kiegyensúlyozott költségvetést jelent-e. A Williamson által előadott lehetséges nézetek a következők. „A deficit elfogadható, ha nem vezet az adósság/GDP arány növekedésére.” Elfogadható, „ha megvan a megfelelő ellentétele a közösségi termelőtőke növekedésének formájában”. A szerző szerint elfogadható az a keynesi nézet is, hogy „a kiegyensúlyozott költségvetés csak [...] középtávú norma, amely norma körüli rövid távú hiányokat és többleteket helyeselni kell, amennyiben hozzájárulnak a makroökonómiai stabilizációhoz”. Végül „a költségvetés egyensúlyba hozatala során óvatosan kell eljárni, hogy elkerüljük a recessziót”. El kell kerülni a deficit túl- és alábecslését is. Túlbecslésre vezethet, ha az infláció következményét tényleges deficitnek tekintjük, és nem az inflációnak megfelelően korrigált operatív deficitből indulunk ki. Alábecslésre vezet, ha nem vesszük figyelembe a garanciákat, a kamattámogatásokat és a jövőre vonatkozóan vállalt társadalombiztosítási kötelezettségeket, továbbá ha „a privatizációs bevételeket költségvetési bevételeknek tekintjük, és nem a deficit finanszírozásának”. Ezeknek a megállapításoknak a magyar vonatkozásai, különösképpen a legutóbbi, figyelemre méltók.

³ *E kommentárokat egy korábbi cikkemben (Szakolczai 2005) ismertettem, és erre a cikkre támaszkodom a most következőkben.*

Ezt követően ez a pont a következő bekezdéssel zárul: „A pénzügyi fegyelem értelmezését illető lényeges különbségek ellenére úgy vélem, hogy Washingtonban széles körű az egyetértés abban a tekintetben, hogy a nagy és tartós (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) költségvetési hiányok az elsődleges okai az infláció, a fizetési mérleg hiánya és a tőkemenekülés formájában megmutatkozó makroökonómiai zavaroknak. Ezek a hiányok nem a várható gazdasági hasznok racionális felmérésének, hanem az ahhoz szükséges *politikai bátorság és becsület hiányának* (kiemelés tőlem: Sz. Gy.) a következményei, hogy a közületi kiadásokat egybe vessük a finanszírozásukhoz rendelkezésre álló forrásokkal. Ha az ezt meghaladó hiányt nem használják fel produktív infrastrukturális beruházásokra, akkor a GDP 1-2 százalékát meghaladó operatív deficit súlyos gazdaságpolitikai hiba *kétségtelen* (kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.) bizonyítéka. Ennek ellenére az ennél kisebb hiány vagy akár a többlet nem tekinthető a pénzügyi fegyelem kétségtelen bizonyítékának: ennek helyességét a kereslet és a magán-megtakarítások mértékének fényében kell megvizsgálni.” Ez kemény beszéd, de alapos közgazdasági elemzés, és semmiképpen sem a költségvetési egyensúly leegyszerűsített abszolutizálása. Magyar szempontból különösképpen fontos a „politikai bátorság és becsület hiánya”-ra való utalás, valamint az is, hogy „a GDP 1-2 százalékát meghaladó operatív deficit” – vagyis a maastrichti kritériumot el nem érő deficit is – súlyos gazdaságpolitikai hiba kétségtelen bizonyítéka.

(ad 2) *A közületi kiadások rangsora.* Az eredeti első bekezdés: „Ha csökkenteni kell a költségvetési hiányt, akkor felmerül a kérdés, hogy ezt a bevételek növelésével vagy a kiadások csökkentésével kell-e elérni. A Reagan-adminisztrációnak és „kínálat-oldali” szövetségeseinek egyik öröksége, hogy Washingtonban olyan közhangulat alakult ki, amely előnyösebbnek tekinti a kiadások csökkentését, mint az adók növelését. Nem világos azonban, hogy ez a gondolkodás elég erős-e a jobboldali politikai körökön kívül (ide értve a jobboldali agytrösztöket is).” A befejező bekezdés: „A közkiadásokat illető gazdaságpolitikai reform ezért úgy értelmezhető, mint a kiadások átcsoportosítása a támogatásoktól a közoktatás és a közegészségügy irányába (különösképpen a hátrányos helyzetben lévők javára), valamint az infrastrukturális beruházásokra. Ezt kiegészíteném azzal, hogy az én ízlésem szerint a támogatásokkal szembeni ellenérzés ezek túlságosan széles körére kiterjedőnek látszik. Teljes mértékben egyetértek a megkülönböztetés nélkül nyújtott támogatásokkal szembeni ellenérzéssel, de ugyanakkor azt hiszem, hogy vannak olyan körülmények, amikor a határozottan megválasztott célra irányuló támogatások hasznos eszközök lehetnek. Én tehát nem azt tekinteném egy ország gazdaságpolitikája próbájának, hogy megszüntetett-e minden támogatást, hanem azt, hogy meggyőző explicit indokolást tud-e adni azokra, amelyeket fenntart: hatékonyabbá teszik-e ezek az erőforrások elosztását, és javítják-e a jövedelemelosztást?” A közoktatás, a közegészségügy, az infrastruktúra és a jövedelemelosztás ilyen mértékű hangoztatása nem fér össze egy liberális kiáltvánnyal. Magyar szempontból ismét alapvető fontosságúnak tartom a támogatások felhasználásának hatékonyságára való utalást, általános szempontból pedig a közoktatás és a közegészség fejlesztésére fordított közkiadások fontosságának, valamint a jövedelemelosztás javításának a hangoztatását.

(ad 3) *Adóreform.* „A költségvetés hiányának megoldására a közkiadások csökkentésének alternatívája az adóbevételek növelése. Ezt tekinti a politikai Washington legnagyobb része a rosszabbik alternatívának. A technokrata Washington legnagyobb része (a jobboldali agytrösztök kivételével) a politikai Washingtonnak az adók növelésével szembeni ellenérzését felelőtlennek és érthetetlennek tartja. Az adóbevételek növelésével kapcsolatos

érzuletekkel ellentétben széles körű az egyetértés abban, hogy mi a legkívánatosabb módja az adóemelésnek, bármekkora legyen is az adózás helyesnek tartott szintje. Az az [általánosan elfogadott] alapelv, hogy szélesíteni [kell] az adózók körét (tax base), és csökkenteni a marginális adókulcsokat.” A magyar szempontok itt is nyilvánvalók. Nálunk is általános az a nézet, hogy a közkiadások csökkentését előnyben kell részesíteni az adónöveléssel szemben. Williamson szerint a „technokrata Washington legnagyobb része” – vagyis a szakértők köre – „a politikai Washingtonnak az adók növelésével szembeni ellenérzését felelőtlenek és érthetetlenek” tartja”. Ez magyar szempontból megszívlelendő, ezt a nézetet vallom én is, és nemrég közzétett munkámban (Szokolczai 2009a) rámutattam arra, hogy az egyensúly helyreállításának 2007. évi kísérlete is a bevételnövelésen alapult, és sikeres volt. Ugyanakkor a marginális adókulcsok csökkentésére vonatkozó javaslat semmiképpen sem jelenti az egykulcsos adó (flat tax) bevezetésének támogatását, amivel ismét a legteljesebb mértékben egyetérttek.

(ad 4) *Kamatlábak.* Williamson elemzése szerint azt kell remélni, sőt az várható, hogy „a piac által meghatározott reálkamatlábak pozitívak és mérsékeltek lesznek, noha a magas nemzetközi kamatlábak megnehezíthetik, hogy ezek olyan alacsonyak legyenek, mint ahogy ez kívánatos.” Ennek célja nyilván a beruházások előmozdítása, ami a latin-amerikai országok növekedése szempontjából alapvető fontosságú cél, és alapvető fontosságú cél nálunk is.

(ad 5) *Valutaárfolyam.* „Annak a próbája, hogy a valutaárfolyam megfelelő-e, és összeegyeztethető-e a középtávú makroökonómiai célkitűzésekkel [kettős. Egyrészt] az, hogy [...] kellőképpen kompetitív-e ahhoz, hogy előmozdítsa az export olyan ütemű növekedését, amely lehetővé teszi, hogy a gazdaság abban a maximális ütemben növekedjen, amelyet kínálati oldali potenciálja megenged. [Másrészt az, hogy] egyben azon a szinten tartsa a folyó fizetési mérleg hiányát, amely fenntartható módon finanszírozható.” A kínálati oldali potenciál által meghatározott maximális mértékű növekedés követelése nagyon is „progresszív” követelésnek minősíthető. Ami ismét a magyar vonatkozásokat illeti, mindig is hangsúlyoztam az exportnövelésnek – és ezen belül is a hagyományos, magyar tulajdonban lévő vállalatok exportnövelésének – a fontosságát, mint gazdasági felemelkedésünk kulcsát. Vonatkozó publikációim terjedelmi okokból nem idézhetők.

(ad 6) *Kereskedelempolitika.* „A szabad kereskedelem ideáljával kapcsolatban általában elismerik (noha talán nem mindenki), hogy ezzel kapcsolatban el kell fogadni két fenntartást. Az egyik az újonnan kialakuló iparágakat (infant industries) érinti. Ezek lényeges mértékű, de szigorúan átmeneti védelmet érdemelnek. A második fenntartás az időzítésre vonatkozik. Nagy védelmet kapott gazdaságtól nem várható, hogy az egyik napról a másikra megszüntesse az egész védelmet. Eltérnek azonban a nézetek, hogy az importliberalizálásnak előre meghatározott ütemterv szerint kell-e végbemennie (ez a Világbank álláspontja, amely megjelenik számos szerkezetiigazítási kölcsön feltételei között), vagy hogy a liberalizálás üteme endogén módon változhat, attól függően, hogy mit visel el a fizetési mérleg helyzete. ([Ez utóbbi] a saját álláspontom, amely annak emlékezetembe idézésén alapszik, hogy hogyan liberalizált Európa, sikeresen, az 1950-es években.)” Ez a nézet a nemzetközi pénzügyi szervezetek szokványos álláspontjánál sokkal megértőbb a latin-amerikai országok problémáival szemben. Sokkal megértőbb - noha ezzel e cikk későbbi részeinek témakörét hozzuk előbbre - a kelet-közép-európai országok és így Magyarország nehézségeivel szemben is. Szilárd meggyőződésem ugyanis, hogy ezen országok jelenlegi problémáinak és fejlődésük most tapasztalható megtorpanásának talán legfontosabb oka a túlságosan korai és túlságosan radikális importliberalizáció.

(ad 7) *Közvetlen külföldi beruházás.* „A [...] nemzetközi tőkeforgalom liberalizálása nem tekinthető elsődleges fontosságúnak. Ezzel ellentétben a közvetlen külföldi beruházással szembeni restriktív magatartás ostobaságnak tekinthető. A közvetlen külföldi beruházás korlátozásának fő motívuma a gazdasági nacionalizmus, amit Washington helytelenít, legalábbis akkor, ha más országok követik, és nem az Egyesült Államok.” Kritikus fontosságúnak tekintem – a fejlődő országok szempontjából általában, továbbá a kelet-közép-európai országok és köztük Magyarország szempontjából is –, hogy Williamson szerint a „nemzetközi tőkeforgalom liberalizálása nem tekinthető elsődleges fontosságúnak”. Az 1997-es délkelet-ázsiai pénzügyi válság óta aligha vitatható vagy akár nyilvánvaló, hogy ez a liberalizálás súlyos problémák forrása a fejlődő és átalakuló országok számára. Figyelemreméltó az a fricska is, amelyet Williamson, aki máig megtartotta angol állampolgárságát, az Egyesült Államokkal szemben enged meg magának.

(ad 8) *Privatizáció.* „Az állami tulajdonban lévő vállalatok privatizációja.” A privatizáció fő indoka [...] az a hit, hogy a magánvállalatokat hatékonyabban vezetik, mint az államiakat. [...] A magánszektor nagyobb hatékonyságába vetett hit sokáig hittétel volt Washingtonban (még ha nem is képviselték akkora buzgósággal, mint az Egyesült Államok más részein). Mégis csupán a Baker-terv 1985. évi bejelentésével vált hivatalos amerikai politikává a privatizáció előmozdítása más országokban. A Valutaalap és a Világbank az óta, annak rendje és módja szerint, támogatja a privatizációt Latin-Amerikában és másutt.”

„Saját véleményem szerint a privatizáció nagyon konstruktív lehet, ha a verseny növekedésére vezet, és hasznos, ha csökkenti a pénzügyi feszültségeket, de nem vagyok meggyőződve arról, hogy a köz szolgálata mindig rosszabb motiváló erő, mint az egyéni nyereségvágy. Bizonyos körülmények között, például amikor a határköltés alacsonyabb az átlagköltésnél (ilyen például a közüzemi szállítás), vagy olyan környezeti hatások esetén, amelyek túl bonyolultak ahhoz, hogy szabályozással kompenzálhatók lennének (ilyen például a vízszolgáltatás), továbbra is azt hiszem, hogy a köztulajdon előnyösebb, mint a magánvállalkozás. Ez a nézet azonban nem tekinthető jellegzetesnek Washingtonban.” E fenntartások hangoztatása figyelemre méltó!

(ad 9) *Dereguláció.* Itt csupán arra szeretnék rámutatni, hogy Williamson csupán azoknak a szabályoknak a megszüntetését követeli, amelyek „akadályozzák új cégek belépését vagy bármilyen formában korlátozzák a piaci versenyt”. Erre a kérdésre vissza fogunk térni.

(ad 10) *A tulajdonjogok.* Őszintén megvallom, hogy ez a pont kezdetben érthetetlen volt számomra. A későbbiekben vált számomra nyilvánvalóvá, hogy itt egy jellegzetesen latin-amerikai problémáról van szó: arról, hogy a bíróságok nem, vagy csak megvesztegetés lefizetése árán hajlandók megítélni jogos követeléseket. Erre a kérdésre is visszatérünk.

A fentiek egyértelműen megerősítik, amit már ennek a résznek a bevezetésében leírtunk: a Konszenzus távolról sem az a liberális kiáltvány, amelynek azok szeretik feltüntetni, akik csak a címszavakban megfogalmazott tíz pontot ismerik, és elmulasztják a hozzá kapcsolódó kommentárok és kiegészítések alapos tanulmányozását.

Ezt a felfogást még jobban megerősítik Williamson további megjegyzései. Egyrészt kijelenti, hogy az Egyesült Államok gyakorlata éppúgy reformra szorul, mint Latin-Amerikáé. Másrészt Dornbusch-ra hivatkozva felveti azt a kérdést, hogy „vajon a teendőknek az a Washington által javasolt listája, amelyet felvázolt, felhasználható-e arra, hogy helyreállítsa a növekedést, ha egyszer sikerült elérni a stabilizációt. [Dornbusch] rámutat Bolívia és Mexikó kiábrándító tapasztalataira, ott ugyanis a határozott és hatékony stabilizáció addig [tehát a konferencia időpontjáig] nem vezetett a növekedés újbóli megindulására.

[...] Ez felveti azt a kérdést, hogy mivel kell kiegészíteni Washington gazdaságpolitikai tanácsait ahhoz, hogy helyre lehessen állítani a növekedést.” A későbbiekben, a kiábrándító történelmi tapasztalatok alapján ez a kérdés kerül az elemzés és vita középpontjába. Harmadrészt kijelenti: „Szembeötlő tény, hogy a gazdaságpolitikai intézkedéseknek az a listája, amely felől Washingtonban általános az egyetértés, teljes egészében a klasszikus közgazdasági elmélet főirányzatán alapszik, amennyiben ma már Keynest is klasszikusnak lehet tekinteni. A gazdasági fejlődési elmélet irodalmában kialakított egyetlen gondolatnak sincs [...] lényeges szerepe a Konszenzus kialakításában. Ez felveti azt a kérdést, hogy vajon helyes-e az, hogy a Konszenzus implicit módon elutasítja a gazdasági fejlődési elméletet, mint a lehangoló tudomány kemény realitásától való eltávolodást? Vagy hiányzik valami a washingtoni konszenzusból, vagy ennek [Williamson szerinti] értelmezéséből?” Williamson tehát távolról sem utasítja el a főirány egyeduralma előtt nagy szerepet betöltött növekedéseméletet, hanem, éppen ellenkezőleg, felveti a kérdést, hogy nem követünk-e el nagy hibát a növekedésemélet tanításainak háttérbe szorításával.

A latin-amerikai tapasztalatokról (2000–2003)

Az aggodalmakat a legteljesebb mértékben igazolták a latin-amerikai tapasztalatok: a Konszenzus tanácsainak követését nem követte tartós növekedés, követte viszont a válságok sorozata. Itt nem lehet részletesen áttekinteni a sorozatos válságokat, hanem csak a következőkre utalhatunk. Kezdetben gyorsulni kezdett a gazdasági növekedés, a növekedési ütem az adósságválság rendezését követően a térség egészében és az 1990–95. évi időszakban évi 4,2 százalék volt az 1982–89. évi időszak 1 százalékával szemben. Ennek folytán az egy főre jutó nemzeti jövedelem ismét nőni kezdett. Újra visszatért azonban a válság. Az 1990-es évek második felében a régió növekedési üteme már csak évi 2,5 százalék volt, sokkal kisebb, mint az Egyesült Államoké, amely 3,9 százalék volt ugyanebben az időszakban, tehát a fejlődési különbség ollója nemhogy összezárult volna, hanem szélesebbre nyílt. Különösen kiábrándító ennek az évtizednek a vége: 2001–2002-ben egyáltalán nem volt növekedés. Joggal vetődik fel tehát a kérdés: helyesek voltak-e a Konszenzus ajánlásai, egyáltalán lehetséges-e, hogy Latin-Amerika sorsa kedvezőbbre forduljon, és ha igen, milyen gazdaságpolitikával használható ki ez az esetleges növekedési potenciál?

Ilyen körülmények között és ennek a problémának a megoldása érdekében új tudományos kezdeményezésre került sor. Egy 15 tagú kutatócsoportot hívtak össze, amely – más szakértők bevonásával – háromszor ülésezett, 2000-ben és 2002-ben Washingtonban, 2001-ben pedig Montevideóban. Az ennek a munkának a keretében megírt tanulmányokat terjedelmes kötet (*Kuczynski – Williamson 2003*), foglalja össze. Fred Bergsten, az Institute for International Economics igazgatója a kötethez írt előszóban azt hangsúlyozza, hogy „legfőbb ideje annak, hogy a világ eltávolodjon azoktól a tendenciózus ideológiai vitáktól, amelyekben a washingtoni konszenzust neoliberais kiáltványnak gúnyolják, azoknak az új reformhullámoknak a tárgyilagos megvitatása irányába, amely reformokra szüksége van e régióknak ahhoz, hogy újraindítsa a növekedést, és igazságosabbá tegye, mint a múltban volt.” (*Kuczynski és Williamson 2003:vii-viii*).

A kötet teljesen új szellemet képvisel: nem a költségvetés egyensúlya és a stabilizáció áll az első helyen, hanem az állam reformja, valamint a szegénység, az egyenlőség és a szociálpolitika – olyan kérdések, amelyeknek csak másodlagos szerepük volt az eredeti Konszenzusban.

Ezekkel kapcsolatban korábban – a dismal science, azaz lehangoló tudomány szellemében – inkább azt tételezték fel, ha nem mondták is ki, hogy a növekvő egyenlőtlenség és a szociális helyzet rosszabbodása a gazdaság rendbetételének és felemelkedésének elkerülhetetlen ára. Ilyen nézetekkel mintha idehaza is találkozottunk volna. Csak ezután következik a fiskális és monetáris politika, valamint a külkereskedelem liberalizálása, a tanulmányok sorát pedig az oktatás és képzés, valamint a munkaügy és végül a reformok megvalósításának politikai útja zárja le, tehát egy határozottan politikatudományi tanulmány.

Ezt az új szellemet *Kuczynski (2003)* bevezető tanulmánya foglalja össze. Ennek sem a stabilizáció áll a központjában, hanem a növekedés meggyorsítása és a jövedelemelosztás javítása. Félreérthetetlenül leírja, hogy az az alapvető kérdés, hogy „képesek lesznek-e a latin-amerikai országok magas növekedési ütemek elérésére, az évi 7 százalékos növekedés tartományában (kiemelés tőlem: Sz. Gy.), [mégpedig] tartós jelleggel” (*Kuczynski 2003:29*). A növekedés előfeltételét a hazai megtakarítás növelésében látja, és nyilvánvaló módon helyteleníti, hogy a növekedés döntő részben a tőkeimporttól függjön. Ezen felül „a kormányoknak is elegendő jövedelmüknek kell lennie ahhoz, hogy lényeges mértékű termelő beruházást finanszírozzanak, elsősorban a közoktatás és az alapvető infrastruktúra terén, hogy [ezzel] megadják a felemelkedés lehetőségét a jövedelmi spektrum középső és alsó részén lévő nagy tömegeknek” (uo.). Arra kell tehát törekedni, ami Kelet-Ázsiában történt, ahol „kéz a kézben járt a gazdasági növekedés, a megtakarítás és az oktatás” (uo.).

Williamson nézeteinek fejlődéséről Williamson három tanulmánya ad tájékoztatást. Az *Agenda (Williamson 2003a)* megfogalmazásának kiindulópontja csak a tapasztalatok összegzése lehet. A Konszenzust követő idő kiábrándító tapasztalatainak okaként Williamson a következőket sorolja föl: a visszatérő súlyos válságokat, a szükséges reformok nem kellőképpen következetes végrehajtását és az ún. második generációs reformoknak, tehát az intézményrendszer megerősítésének elhanyagolását, valamint hogy a gazdaságpolitika központjában egyedül a növekedés meggyorsítása állt, nem pedig a növekedés és az igazságosság együttesen (*Williamson 2003a:5*).

A kiábrándító tapasztalatok fontos vagy akár alapvető oka a jövedelemelosztás és a szociálpolitika elhanyagolása. Noha itt nem foglalkozunk a magyar és kelet-közép-európai összefüggésekkel, nem lehet elkerülni az utalást arra, hogy ebben a régióban nem csökken, hanem növekszik az egyenlőtlenség, ami ezek szerint – tehát Williamson nézetei szerint - a felemelkedés akadály.

Az *Összefoglalás (Williamson 2003b)* szerint a kudarcra négy magyarázat, feltevés vagy akár vélelem lehetséges: az első, hogy „az egész stratégia, amelyet kritikussai 'neoliberális reformnak' neveznek, hibás”; a második „ennek pontos ellentettje: az, hogy a reformok nem mentek elég messzire”; a harmadik, hogy „időre van szükség ahhoz, hogy a piacot előtérbe helyező reformok beérjenek”; a negyedik, hogy „a régiót ért exogén sokkoknak sorozata érte, amelyek ismételtlen megszakították azt az előremenetelt, amelyet már kezdtek elérni” (*Williamson, 2003b:306-307*). Azt az álláspontot foglalja el, hogy a második és a negyedik feltevés együttesen magyarázza meg a legjobban a kiábrándító eredményeket. Ami a részleteket illeti, szerinte a legfontosabb hiányosságok a következők voltak: „a valutaárfolyam nem volt kellőképpen kompetitív ahhoz, hogy az export gyors növekedésére vezessen”; „az oktatás és képzés nem kapta meg azt a prioritást, amely szükséges lett volna a modern, tudásra alapozott gazdaság kialakításához”; „a ambiciózus politikai reformprogram institutionális bázisa gyöngye volt: a közszolgálat, a bírók és az oktatók nem alkalmazkodtak kellőképpen a modern világhoz”; „[nem voltak meg] a lehetőségek

[...] arra, hogy a szegények kibontakoztassák képességeiket”, és hogy „meginduljon a nagymértékben egyenlőtlen jövedelemelosztás korrekciója” (Williamson, 2003b :308).

Mindezek újólág arra utalnak, hogy Williamson a progresszív szempontokkal kiegészített hagyományos stratégia követését tartja célszerűnek.

A *Függelék* (Williamson, 2003c) – a kötetet lezáró tanulmány, amely a Konszenzus és az Agenda összehasonlítása – ugyanezt a szellemet képviseli. Rámutat az alapvető problémára: „Ez a kifejezés [a Konszenzus] rövid idő alatt túllépett eredeti jelentésén, tíz konkrét javaslat listáján, amelyekről egy adott város legbefolyásosabb emberei úgy vélték, hogy hasznos a világ egy adott régiója számára egy adott történelmi pillanatban, és ideológiai agendává vált, amely minden időkre érvényes, és amelyet feltehetőleg rá kell kényszeríteni minden országra.” (Williamson, 2003c :326; kiemelés tőlem: Sz. Gy.)

Williamson határozottan tagadja a Konszenzus azonosságát a neoliberalizmussal, a Mont Pellerin Társasággal, Friedmannal és Hayekkel, valamint Reagannel és Thatcherrel. Szerinte voltak fontos azonosságok, de alapvető különbségek is. A Konszenzus ellenfelei „úgy használták fel ezt a kifejezést, mint amely a Reagan- és Thatcher-kormányok konzervatív programjának egészével azonos. [Ezt tették] ahelyett, hogy megkülönböztették volna azokat az elemeket, amelyet túlélték Reagant és Thatchert (mint a globalizáció és a privatizáció), és azokat, amelyeket minden ceremónia nélkül eltemettek, amikor uralmuk véget ért (mint a monetarizmust, a kínálati oldali közgazdaságtant (supply side economics) és a lehető legkisebbre csökkentett kormányba (minimalist government) vetett hitet”. (Williamson, 2003c: 326).

Azt, hogy a Konszenzus már eredeti formájában is progresszívebb volt a hírénel, megerősíti e tanulmány is, azt a kérdést vetve fel, hogy megbukott-e a Konszenzus. „Ha valaki ezt a kifejezést neoliberais értelmében használja, akkor könnyű a kritikusi közé tartozni” – írja. – „Az egyik ok, amiért olyan sokan csalódtak az 1990-es évek eredményeiben, az, hogy annak a növekedésnek a hozadéka, amelyet akkor el lehetett érni, a foglalkoztatás kiterjesztésének vagy a szegénység csökkentésének dimenzióiban mérve kiábrándító volt. [...] A neoliberais eljárás, amely kizárja a jövedelemelosztás kérdésének bármilyen figyelembevételét, még valószínűbbé teszi, hogy az eredmények kiábrándítóak lesznek” (Williamson, 2003c:327). Ez tehát nem csupán a Konszenzus neoliberaisnak minősítése elleni tiltakozás, hanem a neoliberais politika elleni határozott tiltakozás is. Ez a határozott kritika valóban nem fér össze a Konszenzussal kapcsolatos hagyományos elképzelésekkel.

Végül Williamson a következőket sorolja fel, mint „Latin-Amerika kiábrándító teljesítményének okait”: „való igaz, hogy a washingtoni konszenzusra vonatkozó saját verzióm nem hangsúlyozta a válságok elkerülését”; „a probléma nem a túl sok reform volt, hanem a túl kevés”, és ide tartozik egyrészt „az első generációs reformok [részbeni] elhanyagolása”, másrészt „itt van második generációs reformok egész agendája”; és végül „a fent említett kiábrándító teljesítmény harmadik oka az volt, hogy túlságosan szűkre szabott volt a politikát meghatározó cél: a növekedés gyorsítása a jövedelemelosztás rosszabbítása nélkül” (Williamson, 2003c:328-329). Ez utóbbi volt szerinte az 1989. évi hivatalos washingtoni álláspont, ezért vette be ezt a Konszenzusba, de ez jogos kritikára ad okot. „Ezért tehát még a saját verzióm szerinti washingtoni konszenzus sem volt elegendő ahhoz – folytatja –, hogy az 1990-es évek gazdaságpolitikáját irányító kiáltvány legyen. Nem figyelmeztette az országokat azokra a veszélyekre, amelyekkel szembekerültek. Elhanyagolta az institutionális reformokat. Túlságosan szűken a növekedésre koncentrált.” (Williamson, 2003c:329). Félreérthetetlenül látható tehát, hogy a Konszenzus eredeti formájában sem

volt az a neoliberais kiáltvány, mint amilyen a híre, hogy Williamson a lehatározottabban elhatárolta magát ettől az értelmezéstől, és hogy mind ő, mind pedig – nála is határozottabban – a vele és Washingtonnal együttműködő latin-amerikai szakértők a korábnál sokkal szélesebb látókörű gazdaság- és társadalompolitikát akartak kezdeményezni. A kép akkor lesz teljes, ha ismertetjük, méghozzá részletesen, Williamsonnak az a 2005-ben tartott varsói előadását, amelyből Mihályi kiindult.

Williamson varsói előadása

Williamson (2005:4) ismét hangsúlyozza a javaslatok helyhez és időhöz kötöttségét, vagyis – implicit módon – elutasítja ezek általános és örökérvényű jellegét. Ezt mondja továbbá: „A 'washingtoni konszenzus' gyorsan kikerült alkotójának ellenőrzése alól. Mielőtt észrevettem volna, hogy mi is történt, átalakult azzá, hogy az általános érvényű piaci fundamentalista javaslatok rendszervé sorozatává váljon, és a washingtoni gonosz birodalomépítők egy csoportja arra esküdött össze, hogy rákényszerítse [ezt a rendszert] a világnak azokra a részeire, amelyet nincsenek abban a helyzetben, hogy ellen tudjanak állni ennek. Azt hiszem, hogy ez az alternatív változat az, amelyet [e Konszenzus] számos kritikus szenvedélyesen gyűlöl (love to hate). Emellett, az általános szóhasználatnak megfelelően, még egy másik alternatív jelentés is kellőképpen megalapozottá vált. E szerint a washingtoni konszenzus olyan politikai ajánlások egységes rendszert alkotó csoportját jelenti, amelyet a Bretton Wood-i intézmények ajánlanak klienseiknek.” (Uo., kiemelések tőlem: Sz. Gy.)

„Mint hogy nem vagyok piaci fundamentalista, nem szándékozom védelmembe venni azt a számos kétségbe vonható elképzelést, amelyekről azt olvastam, hogy benne foglaltatnak a washingtoni konszenzusban e formában. Az én ellenvetésem (objection) ennek az iskolának az érveivel szemben tisztán szemantikus: azt hiszem, hogy annak, amit washingtoni konszenzusnak neveznek, képviselnie kellene (ought to command) vagy kellett volna a washingtoni szereplők egy jelentős csoportjának konszenzusát, és én nem hiszem, hogy ez valaha is igaz volt ezekre a nézetekre vonatkozóan, Joseph Stiglitz vadabb elképzeléseitől eltekintve.” (*Williamson (2005:4)*, kiemelések tőlem: Sz. Gy.)

Williamson a piaci fundamentalizmust illetően idézi Stiglitzet, aki szerint „a washingtoni konszenzus három pillére a pénzügyi szigor, a privatizáció és a pénzügyi liberalizás” lett volna, és ezek a politikák „a piacgazdaság szimplicista modelljén alapultak” (*Stiglitz 2002:74*), továbbá hogy „a washingtoni konszenzus politikái a kormányzat minimalista szerepét hangsúlyozták” (*Stiglitz 2002:92*). Williamson szerint semmiféle konkrét idézet sem támasztja alá, hogy a Valutaalap ilyen nézeteket vallott volna, ez vád tehát valótlan (*Williamson 2005:5*). Ami a Bretton Woods-i intézmények politikáját illeti, Williamson hangoztatja, hogy a nézetek nem voltak egységesek, és ő talán rosszul írta le az ottani nézeteket. A legfontosabbnak talán azt a kijelentését tekintem, hogy „sohasem hittem, hogy a tőkeszámla gyors liberalizációjának politikája bölcs, de egyre nagyobb mértékben elszigeteltnek éreztem magam Washingtonban ennek a nézetnek a képviselőjével az 1990-es évek végéig” (*Williamson 2005:7*). Ez határozott állásfoglalás a pénzügyi globalizáció erőltetésével szemben, amely álláspont helyességét az események megerősítették. Végül, ami a deficit megengedhető mértékét illeti, Williamson úgy véli, nem hangsúlyozta kellőképpen, hogy a kormányzatok nem adósodhatnak el a katasztrófaig, és nem adott kellő szerepet az automatikus fiskális stabilizátoroknak.

Ezek után fölmerül a kérdés: Hol szorul korrekcióra a konszenzus?

Elsősorban a *pénzügyi liberalizáció* terén. Williamson súlyosan önkritikusan és félreérthetetlenül leírja: „Elmulasztottam hozzáadni [a leírtakhoz] egy fontos fenntartást (caveat): egy olyan rendszerben, ahol a bankok osztják el a hitelt az igénylők között, sokkal erősebb prudenciális ellenőrzésre (supervision) van szükség, mint ahol a bankok egyszerűen annak adnak hitelt, akiket a kormányzat kiválaszt.” (Williamson 2005:8). „A liberalizációt erős [bank]felügyeletnek kell kísérnie” (Williamson 2005:9) – mondja, majd így folytatja - „Nem hangsúlyoztam (specify), hogy csak a belföldi pénzügyi liberalizációra gondoltam, és nem a tőkeforgalom ellenőrzésének teljes megszüntetésére (not the abolition of all capital controls” (uo.). Ez bizony komoly kritika a világméretű pénzügyi liberalizáció eléggé általános követelésével, sőt gyakorlatával szemben.

Korrekcióra van szükség, másodsor, a *privatizáció* terén. „A privatizáció népszerűtlen [a miatt a folyamat miatt], amelynek útján sok privatizáció lebonyolódott. A privatizáció folyamata sok esetben a vagyon önkényes átadásával járt, gyakran a 'bennfentesek' ('insiders') és a 'haverok' ('cronies') javára és a társadalom széles rétegeinek kárára” (Williamson 2005:10). A következtetés, amelyet ezekből a megfontolásokból levon, az, hogy „a privatizáció kívánatos cél marad, de sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni annak a módnak, ahogy megvalósítják, mint ahogy ez gyakran megtörtént a múltban. Több figyelmet kell szentelni annak, hogy a privatizáció 'ördítőan tiszta' ('squeaky clean') legyen, és annak is látsszon. A cél ne az legyen, hogy 'privatizálj olyan gyorsan, ahogy tudsz' (ahogy Kolodko egyszer állította⁴, hogy a washingtoni konszenzus ezt óhajtja), hanem hogy privatizálj úgy, hogy ez növelje a hatékonyságot a vagyon koncentrációja nélkül.” (Williamson 2005:10). Az, hogy ez nem így történt sem Magyarországon, sem egész Kelet-Közép-Európában, mégpedig a washingtoni konszenzusra hivatkozva, megítélésem szerint nem szorul részletes bizonyításra, és Williamson e kijelentése után a helytelenítés bizonyítására sem.

Korrekcióra van szükség, harmadszor, a *dereguláció* terén is. „Ez a kifejezés azt a látszatot kelthette (may have suggested) – kezdi Williamson ezt a részt -, hogy sürgettem azoknak a szabályozásoknak a megszüntetését, amelyek célja az egészség, a fogyasztói biztonság, az átláthatóság, a pénzügyi tisztesség (probity), a monopolista által felszámított árak vagy a környezet védelme volt, vagy azon számtalan ügynek a védelme, amelynek védelmét az állam szükségesnek tartja egy modern gazdaságban. *Ez nem volt a szándékom, és ezt számtalan egymást követő alkalommal hangsúlyoztam. Inkább azokra a szabályokra gondoltam, amelyek korlátozták [a vállalkozásokba való] belépést és kilépést [...] és ezért a versenyt.*” (Williamson 2005:10, kiemelés tőlem: Sz. Gy.) Williamson ezzel kifejezetten elismeri, hogy megfogalmazása alkalmat adott eredeti szándékainak félremagyarázására és piaci fundamentalista értelmezésére.

Williamson ezt követően a Konszenzus jelentőségét próbálja megfogalmazni, és a következőket írja: „A washingtoni konszenzust azért fogalmaztam meg, hogy keretet adjak egy konferenciának, amelynek az volt a célja, hogy felmérje, meddig jutott a gazdaságpolitikai reform *Latin-Amerikában* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.). Azt céloztam meg tehát, hogy összegezzem *azon idő* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) gazdaságpolitikai reformja fő vonalának (thrust) legfontosabb, a közmegegyezésnek megfelelő szerinti (agreed) elemeit, legalábbis *ahogy ezek alkalmazhatók voltak Latin-Amerikára. (Ha az lett volna a célom,*

⁴ Kolodko, Gregorz W. (1998): *Economic Liberalism Became Almost Irrelevant. Transition*, 9/3 (1998. június) pp. 1-6., idézi Williamson (2005:10)

hogy hasonló összefoglalást készítsék a világ valamely más része számára, bizonyára lett volna számos átfedés. Lettek volna azonban eltérések is - például, ha arra törekedtem volna, hogy valami hasonlót készítsék az átalakuló gazdaságok számára, remélem, hogy belefoglaltam volna a piacgazdaság institutionális infrastruktúrájának kiépítését.)” (Williamson 2005:12, kiemelés tőlem: Sz. Gy.).

A szerző az utolsó részben az ez utáni teendőkkal foglalkozik. Pontosan idéznünk kell azonban azt a bevezető részt, amelyben Williamson e 2005. évi fejtegetéseit a Latin-Amerikáról 2000-2002-ben elmondottakhoz és 2003-ban közzétettekhez kapcsolja (Kuczynski - Williamson 2003): „E kötet összefoglalásában azt az új reformagendát, amely [a kötetet előkészítő] csoport vitáiból született meg (emerged), négy fő téma szerint csoportosítottam: krízismentesség (crisis-proofing); azoknak az „első generációs”, liberalizációs reformoknak a folytatása, amelyek a washingtoni konszenzus központját (core) alkották; ezek kiegészítése a „második generációs” (institutionális) reformokkal; és a reformagenda kiszélesítése a jövedelemelosztással való törődésnek (concern) a reformagendába való belefoglalásával.” (Williamson 2005:12).

A fenti négy kérdés közül itt a krízismentességnek kell a legnagyobb súlyt adnunk, és az erre vonatkozó részt kell a legnagyobb pontossággal idéznünk. „A régió gazdaságainak krízismentessége áll az agenda élén, minthogy a legutóbbi évek ismétlődő krízisei azok, amelynek valósággal pusztító hatásuk volt a növekedésre (mint ahogy ilyen hatásuk volt Kelet-Ázsiában is). [...] Ezért természetes dolog azt javasolni, hogy a legmagasabb prioritású cél legyen e régió kríziseknek való kitettségének (vulnerability) a csökkentése. Igaz, hogy Latin-Amerika krónikusan hajlamos volt krízisre (crisis-prone) azóta, hogy elérte a függetlenséget, ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a betegség nem gyógyítható.” (Williamson 2005:12, kiemelés tőlem, Sz. Gy.).

Noha nem tartozik szorosan a témához, elkerülhetetlennek tartom annak idézését, amit a szerző a maastrichti kritériumokkal kapcsolatban ír: „Támogattuk azt az elgondolást, hogy kialakítsunk valamilyen regionális szervezetet az Európai Unió fiskális fegyelmének [támogatására létrehozott] maastrichti kritériumok analógiájára. Ennek azonban kifinomultabbnak (more sophisticated) kell lennie, mint Maastricht nominális [felső] határainak: a GNP 3%-ának megfelelő ciklikusan nem korrigált költségvetési deficitnek és a közületi adósság/GDP 60%-os felső határának. [...] Ahol meggyőző igény van a nagyobb közületi kiadásokra, ott ezeket egészséges módon kell finanszírozni, ha szükséges, adóemeléssel.” (Williamson 2005:13)

A cikk a következő mondatokkal zárul: „A washingtoni konszenzussal kapcsolatban [...] nem az a probléma, hogy olyasmit tartalmaz, ami téves, hanem az, hogy egy nem teljes reformagendát írt le. [Itt] megkíséreltem annak felvázolását, hogy mit kell hozzáadni a washingtoni konszenzusra vonatkozó eredeti megfogalmazásomhoz azért, hogy a mai Latin-Amerika reformagendája legyen. Ha ennek nagy része Lengyelországra is vonatkozik, annál jobb.” (Williamson 2005:18).

Az értékelés

A Konszenzus, amint köztudott, nagy vitát, valóságos forradalmat váltott ki⁵, de ezzel itt, most nem foglalkozhatunk⁶. Az értékelést viszont el kell végeznünk. Ehhez maga Williamson adott fogódzókát legutóbbi művében, nézetem szerint teljesen helyesen. A szerintem szükséges négy szempont közül kettőt és, vitatható módon, egy harmadikat is megad itt. Ezeket szerintem csak egy negyedik szemponttal kell kiegészíteni, amely ugyancsak megjelenik írásaiban, de szerintem nem teljesen helyes módon.

Az első szempont, hogy Williamson *leírja a nyilvánvalót* Latin-Amerika országai számára, és ezt nem lehet eléggé helyeselni. A tíz tételt fölösleges újra idézni, ezekben foglaltak világos leírását nem lehet eléggé helyeselni.

A második szempont, hogy bár Williamson mindvégig tiltakozott és ma is tiltakozik az ellen, hogy híve lett volna ennek a szimplifikációnak, tételei prezentációjának módjával mégis *saját maga teremtette meg a szimplifikáció lehetőségét*, vagy tette ezt akár elkerülhetetlenné és szükségszerűvé. Ezt a hibáját, márpedig ez súlyos hiba volt, nem ismeri el, noha el kellene ismernie.

A harmadik szempont, és ezzel Williamson több helyütt és részletesen foglalkozik, az, hogy *ez a tíz pont hiányos*⁷. El kellett volna ismernie, hogy nagyrészt apja azoknak a szimplifikációknak, amelyek apaságát tagadja, mert ezek nagyrészt abból eredtek, hogy tételeit túlságosan egyszerűen adta elő – lásd a fenti második szempont -, és nagyszámú alapvető fontosságú kiegészítő szempontot kezdetben meg sem említett, illetve 10, 13 vagy 15 éves és hasonló késéssel adott elő, ami nem menthető.

A negyedik és utolsó szempont, amit Williamson elismer ugyan, de anélkül, hogy levonná ebből a szükséges következtetéseket, az, hogy *tudatában kellett lennie és volt is annak, hogy a latin-amerikai viszonyok alapján és az ottani problémák megoldására megfogalmazott konszenzusát máshol és más viszonyok között is alkalmazzák, noha az ottani problémák kezelésére alkalmatlan vagy legalábbis csak részben alkalmas, és az az értelmezés, hogy változatlan formában alkalmas, a legsúlyosabban félrevezető*. A Konszenzus teljesen alkalmatlan volt a délkelet-ázsiai válság kezelésére, amely nyilván a tőkeforgalom túl korai liberalizálásának és Dél-Korea átmeneti fizetési nehézségeinek volt a következménye, amint ezt világosan leírta Stiglitz⁸, valamint *Feldstein (1998)*, és semmiképpen sem Williamson eredeti tíz pontja megsértésének, mert ezeket a pontokat ezek az országok példamutató módon betartották. A délkelet-ázsiai válság olyan kezelése tehát, mintha latin-amerikai válság lett volna, joggal volt katasztrofálisnak minősíthető. A Konszenzus teljességgel alkalmatlan volt az orosz válság kezelésére is⁹. Alkalmatlan volt - egyes itt is alkalmazható és alkalmazandó részletei ellenére - a kelet-közép-európai transzformációnak és a FÁK-országok problémáinak kezelésére, valamint a latin-amerikaiaknál is fejletlenebb országok

⁵ Lásd bővebben erről: Szakolczai 2006a és 2006c, utóbbi Chang (2001) munkáján alapszik.

⁶ A továbbiak kedvéért csupán arra utalhatunk, hogy Irma Adelman (2000) a Meier és Stiglitz (2000) szerkesztésében megjelent kötetben közölt cikkében két új kifejezést alkotott meg: SLIP-nek (Statilization, Liberalization, Institution building és Privatization), továbbá egyben KISS-nek (Keep It Simple, Stupid) nevezte a Konszenzus szimplifikált változatát, amelynek apaságát Williamson mindig is tagadta.

⁷ Mind 2000/2003. évi munkái (Kuczynsky és Williamson 2003, valamint (Williamson 2003a, 2003b és 2003c) hemzsegnek a kiegészítésektől, és hemzseg a kiegészítésektől Williamson utolsó itt részletesen tárgyalt munkája (Williamson 2005), valamint itt nem tárgyalt más munkái is.

⁸ Lásd Chang 2001 és Szakolczai 2006c

⁹ Lásd ismét Stiglitzet, idézve Chang és Szakolczai fentebb hivatkozott munkáiban

problémának megoldására (*World Bank 2005* és *Rodrik 2006*). Az ezekre vonatkozó figyelmeztetések elmulasztása súlyosan helyteleníthető és helytelenítendő. Aligha mondhatunk tehát mást, mint hogy ahány ország, annyi probléma és annyi megoldás, és mi sem tévesebb, mint az a gondolkozás, hogy egy megoldás van az összes különböző, sőt nagyrészt alapvető mértékben különböző problémára, még ha vannak is átfedések, amit Williamson helyesen hangsúlyoz.

Ellenérvek Mihályi Péter értékelésével szemben

Térjünk most rá Mihályi cikkére, amely ismerteti és értékeli a konszenzust. Megismétlem, hogy tudomásom szerint az 1989. évi konferencia elsődleges célja a Brady-terv elfogadásának előmozdítása volt, és hogy a konferenciának nem volt célja, vagy legföljebb halovány és mellékes célja lehetett a Bretton Woods-i intézmények tevékenységének koordinálása. Az Institute for International Economics tekintélyes intézmény, de nem léphetett fel azzal az igénnyel, hogy a washingtoni hierarchiában fölötte álló Világbank és Valutaalap tevékenységét koordinálja. Megismétlem azt is, hogy a berlini falat a konferencia lezárását közvetlenül megelőző éjszaka rombolták le.

Mihályi szerint „a 10 pont lényegét valójában három pontban is össze lehetett volna foglalni: 1. fegyvelmetett költségvetési politikára van szükség; 2. az állami újraelosztás mértéke legyen minél kisebb; 3. az áru-, a pénz és a tőkepiacokat liberalizálni és magánosítani kell, annak érdekében, hogy a feldolgozóipari export váljon a gazdasági növekedés motorjává.” (*Mihályi 2009:6*)

Ezt az átfogalmazást azon súlyosan veszedelmes és szélsőséges mértékben káros szimplifikáció különösképpen határozott megnyilvánulásának - a SLIP és a KISS egy változatának - tartom, amelyet Williamson félreérthetetlenül elítél. Williamson hosszasan foglalkozik azzal, hogy mit is ért fegyvelmetett költségvetési politikán, ezt nem tartja könnyen és egyértelműen, és főként három szóval meghatározhatónak, a nemzetközi tőkepiacok gyors liberalizálását pedig határozottan helyteleníti. A legproblematikusabb az a tétel, hogy „az állami újraelosztás mértéke legyen minél kisebb”. Egyetlen olyan félmondatot sem találtam Williamson írásaiban, amely azt támasztaná alá, hogy ez lenne az ő nézete. Éppen ellenkezőleg, hangsúlyozza a közoktatásra, a közegészségügyre és az infrastruktúrára fordított kiadások növelésének és a jövedelemelosztás egyenlőbbé tételének szükségességét. A közoktatásra, a közegészségügyre és az infrastuktúrára fordított kiadások növelése már a Konszenzus első, 1989-90. évi megfogalmazásában megjelenik – 2. pont, lásd fent (ad 2) bekezdés –, a jövedelemelosztás egyenlőbbé tétele pedig központi eleme a már idézett 2000-2003. évi tanácskozásonak és az erről kiadott kötetnek (*Kuczczynski és Williamson 2003*), valamint az itt részletesen tárgyalt műnek is (*Williamson 2005:15-16*). Mindez nem az állami újraelosztás mértékének csökkentését, hanem növelését igényli. Nagyon jól tudom, hogy Mihályi elképzeléseinek központi eleme az állami újraelosztás mértékének csökkentése, de ne adja ezt a követelést – teljesen alaptalanul, sőt súlyosan félrevezető módon – Williamson szájába, és ne adja elő úgy – ismét teljesen alaptalanul és súlyosan félrevezető módon – mint a Konszenzus alapvető és integráns elemét.

Mihályi azt állítja, hogy a „harmadik utas politika” – vagyis a mainstream uralmát megelőző növekedésemélet – egyéb szörnyűségek mellett „valutaválságokhoz vezet” (*Mihályi 2008:6*). Az egyéb szörnyűségekkel nem kívánok foglalkozni, mert ez nem oldható meg néhány mondatban, a valutaválságok viszont nyilvánvaló módon a tőkeforgalom

megfontolatlan és túl korai liberalizálásának, valamint az olyan megoldások erőltetésének a következményei, mint pl. a currency board, márpedig az 1980 és a mainstream egyeduralma előtti növekedésmélet ilyen intézkedésekkel, sőt még ezek követelésével sem vádolható – ha valamivel, ennek ellenkezőjével.

Mihályi számos további állítsa, így pl. hogy „a lengyel, cseh, magyar, orosz közgazdászok már azt megelőzően ezt a pályát vázolták fel, hogy Williamson kimondta volna a washingtoni konszenzust” (Mihályi 2008:7), ismét erősen vitatható, de nem tárgyalható egy-két mondatban. Korrekt módon sorra kellene venni, hogy kik is voltak ezek a közgazdászok, mit is javasoltak és mikor, ami a dokumentumok nagy részének meg nem őrzése miatt aligha lenne megoldható. Ami viszont a maastrichti kritériumokat illeti, ezek olyannyira nem egyenes leszármazottai a washingtoni konszenzusnak, hogy Williamson igen kemény kritikát enged meg magának velük szemben¹⁰.

Mihályi azt írja, hogy „az Olvasónak itt meg kell elégednie egy deklarációval, illetve néhány szakirodalmi utalással” (Mihályi 2008:7-8). Az érvelésnek ez a módja aligha helyeselhető, tudományos igényű munkában különösképpen nem, és egészen különösképpen nem, ha a két „szakirodalmi utalás” egyike Stiglitz, a Konszenzus legnagyobb ellenfele. Az is nyilvánvaló, hogy a legjobb eredményeket Ázsia produkálja, elsősorban Kína és India, márpedig ők aligha minősíthetők a Konszenzus és semmiképpen sem a Konszenzus szimplifikált változata élenjáró bajnokainak. Az, hogy mi vált be, mi nem, miért és hogyan, nem tárgyalható három kis bekezdésben és egy ábrával, ahol a fejlődő országokat Kína és India, valamint Délkelet-Ázsia dominálja, akik nehezen tekinthetők a Konszenzus eltökélt híveinek.

Nincs piacgazdaság válságok nélkül

Ez Mihályi legmeglepőbb sőt legfantasztikusabb, és emellett Williamson gondolkozásával a legélesebb ellentétben álló érvelése, ha ugyan itt vállalkozhatunk az ellentétek rangsorolására. Williamson elsődleges fontosságúnak tekinti a válságoknak való kitettség csökkentését, sőt felszámolását, és valóságos érzelmi töltettel ír az ismétlődő súlyos válságok által okozott mérhetetlen károkról. Mihályi vonatkozó táblázata emellett nagyvonalúan az 1979-80. évi kelet-európai adósságválsággal kezdődik, és nem kisebb nagyvonalúsággal meg sem említi a latin-amerikai adósságválságot, amely a Konszenzus megfogalmazására vezetett, továbbá azt, hogy 1945 és 1979-80 között nem voltak nagyobb pénzügyi válságok. Kénytelen vagyok itt populista ízű érveléshez folyamodni – az eddigiek alapján nem vagyok ilyesmivel vádolható –, de Mihályi érvelése olyasvalami, hogy „megszoktuk, hogy a németek és a franciák generációról generációra halomra öldösi egymást, tehát ez a dolgok természetes rendje, és ennek így kell lennie a jövőben is”, avagy „megszoktuk a visszatérő pestisjárványokat, és ezeknek vissza kell térniük a jövőben is”. A politika célja, hogy a háborúk, az orvostudomány célja, hogy a járványok, és a közgazdaságtudomány célja, hogy a pénzügyi válságok ne térjenek vissza. Az irodalom egyértelműen bizonyítja, hogy a legutóbbi pénzügyi válságok súlyos emberi és intézményi hibák következményei voltak, távolról sem voltak elkerülhetetlenek, és semmi ok sincs az ezeket előidéző emberi és intézményi hibák fenntartására, különösképpen nem az idők végezetéig.

¹⁰Lásd Williamson (2005:13)

Rivalizáló paradigmák

Itt Mihályi a teológia területére téved, de úgy látszik, hogy nincs meg az ehhez szükséges teológiai műveltsége. A „transzcendens gondolkodás”, illetve az „egyensúly, a harmónia és az igazságosság” (Mihályi 2008:11) közti kapcsolat más, mint ahogy ezt Mihályi feltételezi. A vallásos világfelfogás szerint nem a harmónia a jellemző, hanem a jó és a rossz harca zajlik le mind az emberi lélekben, mind a világban. Ezt nagyon jól kell tudnia minden egyetemi oktatónak, amikor dolgozatról-dolgozatra meg kell vívnia a maga harcát, hogy lelkiismeretes legyen-e, avagy megelégedjen a felületességgel, és előadásról-előadásra meg kell vívnia a maga másik harcát, hogy igazán jó előadást tartson-e, avagy megelégedjen a rutinnal. A világban megnyilvánuló gonoszság és diszharmónia ecsetelésével nem kell azok társaságában foglalkoznom, akik éltek a XX. században. Ami a közgazdaságtudományt illeti, a Mihályi világához közel álló klasszikus–neoklasszikus-főirányú közgazdaságtudomány tételezte fel Smithtől Walrason át a főirány mai reprezentánsaiig, hogy az exogén módon adott preferenciák és technológiai viszonyok egyértelműen meghatározott egyensúlyi helyzetre vezetnek. Ezzel a szerintem idejétmúlt nézettel szemben a *North (2005)*¹¹ által megfogalmazott modern felfogás mondja ki, hogy nem ergodik világban élünk, állandóan új eseményekkel és kihívásokkal kell szembenéznünk, ezek még csak nem is láthatók előre, és ezért az egyensúly, a harmónia és az igazságosság világa, amelynek létezését a vallásos világnézet sem tételezi fel, a korszerű tudomány szerint sem létezik.

Mihályi e fejezetben azt is kimondja, hogy „a létező kapitalizmus angolszász modelljének nincs alternatívája” (Mihályi 2009:12, kiemelés az eredetiben: Sz. Gy.) Ez a tétel nyilvánvalóan téves, mert a skandináv vagy a kelet-ázsiai modell tagadhatatlan módon létező alternatíva, és ellentétes a korszerű tudománnyal, a Varieties of Capitalism iskolával¹², továbbá az összehasonlító közgazdaságtannal¹³. Ez a nézet azonban nemcsak téves, hanem káros is. Mihályinak azt a törekvését juttatja kifejezésre, hogy – történelmi hagyományaink és nemzetünk óhaja ellenére – ránk kényszerítse azt az angolszász modellt, amelynek szerinte nincs – valójában nagy számban van - alternatívája. Ez a törekvése szörnyű károokra vezetett már eddig is, gondoljunk itt a privatizációra, amelyben neki komoly szerepe volt, és amely nálunk a Williamson által helyesnek tartott elvekkkel ellentétesen bonyolódott le, vagy az egészségügy privatizációjának balul sikerült kísérletére. Végül Mihályi az emberiség legnemesebb reményeivel kerül ellentétbe, amikor kijelenti, hogy „nincs tehát ’harmadik út’, nincs ’szociális piacgazdaság’, és hosszú távon nem működőképes a „jóléti gazdaság” modellje sem” (Mihályi 2009:13). Itt utalnom kell Csaba Lászlóra (2008:79), aki szerint „a szociális piacgazdaság modellje életképes lesz – pontosabban azzá tehető lesz – a jövőben is”.

Polonius tévedése

Erről itt csak annyit, hogy a hitelezéssel járó kockázat tagadhatatlan tény, és hogy a kockázat csökkentésének igénye a bankfelügyelet erősítése után kiált, amint ez Williamson félreérthetetlenül leírja.

¹¹ Ismerteti Szokolczai (2006b: 18-22)

¹² Bohle és Greskovits 2007a, 2007b és 2007c, valamint az ott megadott irodalom

¹³ Szabó Katalin 2007 és az ott megadott irodalom

A spekulációról

Itt nem tehetek mást, mint hogy utalok Soros (2009) legutóbbi könyvére¹⁴. Szerinte a spekuláció nem a centrum felé konvergál, mert a spekulánsok elképzelései nem véletlenszerűen oszlanak meg, ahogy ezt a klasszikus és a neoklasszikus elmélet és a mai főirány föltételezi, hanem az eufória és a kétségbeesés végletei felé tartanak. Ezért nem csökkentik, hanem növelik a kilengéseket.

Tanulságok a posztkommunista országok számára

Mihályi legutóbbi fejezeteivel már csak a legrövidebben foglalkozhattam, és ezt kell tennem ezzel a legutolsó fejezettel is. Csaba László számos munkájában (2005, 2006, 2007 és 2009)¹⁵ foglalkozik a posztkommunista országok problémáival. Legutóbbi könyvében rámutat arra, hogy az egész régióban gyakorlatilag leállt a felzárkózás folyamata, és „a történelmi mértékű visszaesés (historic decline) valószínűsége nő, még ha téves lenne is ezt már most eleve elrendeltnek (predetermined) tekinteni” (Csaba 2009:82, kiemelés tőlem: Sz. Gy.). Ezt a döbbenetes mondatot a következők egészítik ki: „valóságos meglepetés”, hogy „nincs meg a növekedés fenntarthatósága” (Csaba 2009:87), és hogy „a folyamatos konvergencia elmaradása magyarázatot igényel” (uo.). Az „institucionális infrastruktúra minőségének javulása megállt a csatlakozást követően, és a makroökonómiai politikák a sodródás útjára léptek” (uo.), ami abban csúcsonyult ki, hogy – csekély kivételekkel – „nem valósult meg az eurozónához való csatlakozás” (uo.). Mindezek folytán „talán nem meglepő [...], hogy a korábban ki nem mondott kérdést, hogy a keleti bővítés valóban korai volt-e, egyre nyíltabban vetik fel. Ebbe az irányba mutat [...] az a gondolat, hogy a jelenlegi teljes jogú tagokat parciális jogokkal rendelkező (partial) tagokká minősítsék vissza” (Csaba 2009:133). És végül a magyarázat: „Feltevésünk szerint tehát ennek a politikai magatartásnak (policies) a gyökere a bevezető makroökonómiai könyvek tételeinek leegyszerűsítő (simplistic) értelmezése és megfontolatlan (indiscriminate) gazdaságpolitikai alkalmazása” (Csaba 2009:88, kiemelés tőlem: Sz. Gy.).

Ennél döbbenetesebb mondatokat nehéz elképzelni, és ebből egyenesen következik, hogy hova kell elhelyeznünk Mihályi cikkét, és mi a vele kapcsolatos fő következtetés. A közelmúltban két könyv is jelent meg két magyar vezető közgazdász, két akadémikus – Csaba László (2009) és Szentés Tamás (2009) tollából¹⁶. Mindkettő arra jut, hogy a közgazdaságtudományban alapvető, kopernikuszi fordulatra van szükség (Csaba), és hogy szakítani kell „a leegyszerűsítő nézetek[kel] és szemléletmód[dal]” (Szentés). Mihályi szemléletmódja diametrálisan ellentétes ezzel: elutasítja a szerintem is teljességgel elkerülhetetlen fordulatot a közgazdaságtudományban, és ragaszkodik ahhoz a leegyszerűsítő szemléletmódhoz, amelynek szerintem nagy része van abban, hogy a kelet-közép-európai országok abba a mély válságba kerültek, amelyben vannak. Ha szabad ezt írnom: Mihályi nézetei sokban megfelelnek az Irma Adelman által bevezetett és a fentiekben bemutatott SLIP és KISS gondolkozásomnak.

¹⁴ ismerteti Szokolczai (2009b)

¹⁵ ismerteti őket Szokolczai (2006d, 2006e, 2008b, és 2010a)

¹⁶ ismertetésük: Szokolczai (2010a és 2010b)

Van valami tiszteletreméltó abban, amikor valaki kétségbeesetten ragaszkodik egy veszett ügyhöz, mint ahogy ezt Mihályi teszi. Ennek ellenére mindent meg kell tennünk annak megakadályozására, hogy Mihályi érvényesíteni tudja idejétmúlt és megcáfolt elképzeléseit a magyar gazdaságpolitikában, további súlyos károkat okozva ezzel az országnak. Azzal, hogy ilyen körülmények között mi a teendő, csak egy másik munkában lehet foglalkozni.

Irodalom

- Adelman, I. (2000): Fallacies in Development Theory and Their Implications in Policy. In: Meier, G. M. és Stiglitz J. E. (szerk.): 113-132.
- Bohle, Dorothy és Greskovits Béla (2007a): Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics*, 30/3., May:443-466.
- Bohle, D. – Greskovits Béla (2007b): The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition & Change*, 11/2, June 2007:89-115.
- Bohle, D. – Greskovits Béla (2007c): A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, XVI/2:7-32.
- Bokros Lajos – Bauer Tamás – Csillag István – Mihályi Péter (2006): Utolsó esély. *Élet és Irodalom*, L/17., április 28:3-4.
- Chang, H.-J. (szerk.) (2001): Joseph Stiglitz and the World Bank. *The Rebel Within. Selected Speeches by Joseph Stiglitz. Commentary by Ha-Joon Chang.* Anthem Press, London.
- Csaba László (2005): *The New Political Economy of Emerging Europe.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 359 old.
- Csaba László (2006): A fölemelkedő Európa. Akadémiai Kiadó, Budapest, 482 old.
- Csaba László (2007): Átmenet – de hova? Társadalmi divergencia Közép- és Kelet-Európában. In: Muraközy László (szerk.): *Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 258-285. old.
- Csaba László (2008a): Életképes modell-e a szociális piacgazdaság? *Távlatok*, 80. (július) online kiadás, illetve in: Berán Ferenc (szerk.) (2008): *A közjóról.* Szent István Társulat, Budapest, december:65-82.
- Csaba László (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 223 old.
- Csillag István – Mihályi Péter (2006): *Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja.* Globális Tudás Alapítvány, Budapest, 143 old.
- Csillag István – Mihályi Péter (2007): Van még mit tanulnunk. (Válasz Szokolczai György: Csillag István – Mihályi Péter: *Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja c. könyvéről írt recenziójára.*) *Pénzügyi Szemle*, LIII/1. 162-169. o. István Csillag – Péter Mihályi: We still have a lot to learn ... (Reply to the book review written by György Szokolczai on the book of István Csillag and Péter Mihályi: *Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja.*) *Public Finance Quarterly*, LIII/1. pp. 169-176.
- Feldstein, Martin (1998): *Refocusing the IMF.* *Foreign Affairs*, March-April:20.33.
- Kuczynski, P.-P. (2003): *Setting the Stage.* In: Kuczynski, P.-P. – Williamson, J. (szerk.) (2003): *After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America.* Institute for International Economics, Washington, D.C., pp. 21-33.
- Kuczynski, P.-P. – Williamson, J. (szerk.) (2003): *After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America.* Institute for International Economics, Washington, D.C., 373 old.
- Lámfalussy Sándor (2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 221 old.
- Meier, Gerald M. és Joseph E. Stiglitz (szerk.) (2000): *Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective.* The World Bank és Oxford University Press, Oxford és New York, 2000.
- Mihályi Péter (2008): *Miért beteg a magyar gazdaság? Diagnózis és terápia.* HVG Kiadó, Budapest, 149 o.
- Mihályi Péter (2009): A „washingtoni konszenzus” jelentősége a poszt-socialista országok számára. *Competio*, VIII/1:5-26.
- North, Douglass C. (2005): *Understanding the Process of Economic Change.* Princeton University Press, Princeton – Oxford.

- Okun, A. (1975): Equality and Efficiency: The Big Trade-off. Brookings Institution, Washington.
- Rodrik, D. (2006): Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, XLIV December:973-987.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus W.D. (2000): *Közgazdaságtan*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 763 old.
- Soros György (2008): A 2008-as hitelválság és következményei. Scolar Kiadó, Budapest, 208 old.
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalization and its Discontents*. Allan Lane, an imprint of Penguin Books, 2002, 282 old., illetve W. W. Norton & Co., New York – London, 2002.
- Stiglitz, J.E. (2003): A globalizáció és visszasságai. Napvilág Kiadó, Budapest, 274 old.
- Szabó Katalin (szerk.) (2007): *Összehasonlító gazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest, 351 old.
- Szokolczai György (2005): A washingtoni konszenzus és ami utána következik. *Külgazdaság*, XLIX/10. Október:26-46.
- Szokolczai György (2006a): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció. *Valóság*, XLIX/2. Március:1-35.
- Szokolczai György (2006b): Reális elemzést, megfontolt cselekvést. *Élet és irodalom*, L/26. (2006. június 30.) 14. o.
- Szokolczai György (2006c): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: a mindmáig megoldatlan ellentét. *Valóság*, XLIX/7. Július:1-31.
- Szokolczai György (2006d): Csaba László: A fölemelkedő Európa új politikai gazdaságtana. (Könyvismertetés Csaba László: *The New Political Economy of Emerging Europe* c. könyvéről.) *Valóság*, XLIX/7. Július:114-120.
- Szokolczai György (2006e): Csaba László: A fölemelkedő Európa. (Könyvismertetés.) *Külgazdaság*, L/7-8. Július-augusztus:90-99.
- Szokolczai György (2006f): Csillag István – Mihályi Péter: Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja. (Könyvismertetés.) *Pénzügyi Szemle*, LI/4:490-500.
- Szokolczai György (2007): Tanuljunk tovább egymástól! (Viszontválasz Csillag István és Mihályi Péter: Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja c. könyve recenziójához írt válaszra.) *Pénzügyi Szemle*, LII/1:170-176.
- Szokolczai György (2008b): Muraközy László (szerk.): Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában. (Könyvismertetés.) *Közgazdasági Szemle*, LV/7-8. Július-augusztus:734-741.
- Szokolczai György (2008d): Mihályi Péter: Miért beteg a magyar gazdaság? Diagnózis és terápia. (Könyvismertetés.) *Pénzügyi Szemle*, LIII/4:724-737. – Peter Mihályi: Why is the Hungarian Economy Poorly. *Diagnosis and Therapy*. (Book Review.) *Public Finance Quarterly*, LIII/4:738-752.
- Szokolczai György (2009a): A magyar makrogazdasági egyensúly helyreállításának kísérlete. *Pénzügyi Szemle*, LIV/2-3:258-302. – György Szokolczai: An attempt to restore macroeconomic equilibrium in Hungary. *Public Finance Quarterly*, LIV/2-3:266-311.
- Szokolczai György (2009b): Soros György: A 2008-as hitelválság és következményei. Scolar Kiadó, Budapest, 208 o. (Könyvismertetés.) *Pénzügyi Szemle*, LIV/2-3:469-482.– George Soros: The credit crisis of 2008 and what it means. (Book review.) *Public Finance Quarterly*, LIV/2-3: 483.496.
- Szokolczai György (2009c): Lámfalussy Sándor: Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Tanulmányok a globalizált pénzügyi rendszer sérülékenységéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 221 oldal. (Könyvismertetés.) *Közgazdasági Szemle*, LV6/6 Június:572-578.
- Szokolczai György (2010a): Csaba László: Crisis in Economics? *Studies in European Political Economy*. (Könyvismertetés.) *Közgazdasági Szemle*, LVI., előkészületben.
- Szokolczai György (2010b): Szentés Tamás: Ki és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája. (Könyvismertetés.) *Pénzügyi Szemle*, LV/1. előkészületben.
- Szentés Tamás (2009): *Mi, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Napvilág Kiadó, Budapest, 232 o.
- Williamson, J. (1990a): *Latin American Adjustment: How Much has Happened*. Institute for International Economics, Washington, D.C., 445 old.
- Williamson, J. (1990b): *What Washington Means by Policy Reform*. In: Williamson, J. (1990a): *Latin American Adjustment: How Much has Happened*. Institute for International Economics, Washington, D.C.:7-20.
- Williamson, J. (2000): *What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?* *The World Bank Research Observer*, 15/2. August:251-264.

- Williamson, J. (2003a): Overview. An Agenda for Restarting Growth and Reform. In: Kuczynski, P.-P. – Williamson, J. (szerk.) (2003): After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America. Institute for International Economics, Washington, D.C.:1-19.
- Williamson, J. (2003b): Summing up. In: Kuczynski, P.-P. – Williamson, J. (szerk.) (2003): After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America. Institute for International Economics, Washington, D.C.:305-322.
- Williamson, J. (2003c): Appendix.. Our Agenda and the Washington Consensus. In: Kuczynski, P.-P. – Williamson, J. (szerk.) (2003): After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America. Institute for International Economics, Washington, D.C.:323-331.
- Williamson, J. (2005): Differing Interpretations of the Washington Consensus. Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ) and Transformation, Integration and Globalization Economic Research (TIGER), Warsaw, 12 April:1-23.
- World Bank, (2005): Economic Growth in the 1990s. Learning from a Decade of Reform. Washington, D.C.:356.